

1.4 Людмила ФІЛИПОВИЧ. ЧИ ПОТРІБНА РЕЛІГІЄЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА?

Анотації. В статті визначаються засади експертної діяльності в сфері релігійного життя, сформульовані основні принципи наукового експертизування, метою якого є сутнісне осмислення сучасних виявів функціональності релігії, її впливів на суспільство та людину.

Ключові слова: експертизування, релігієзнавча експертиза, експертне співтовариство, релігія як функціонуюча реальність.

In the L.Fylypovych's article «Does the religious studies expertise need?» the basis of the expert activity in the field of religious life sets out, and the main principles of scientific expertising formulates. The aims of expertising is the essential understanding of the modern expressions of functionality of religion and its impact on society and human.

Keywords: expertising, religious studies expertise, expert community, religion as a functioning reality.

Як показали події останніх років, роль експертів та їх оцінок в сфері релігійного життя України **надзвичайно актуалізувалася**. Фактично жодна новина, яка з'являлася в ЗМІ щодо діяльності релігійних лідерів, окремих церков та релігійних організацій, не залишилася без уваги експертного середовища. Найбільш резонансні події ставали топ-новинами в інформаційному просторі не тільки України, але й інших держав.

Особливої уваги з боку експертів отримав Майдан та участь в ньому релігійних організацій, їх підтримка або нейтралітет чи засудження народного протесту проти влади Януковича. Експертів цікавили міра включення Церкви до суспільно-політичного конфлікту в Україні, кого і за що підтримували релігійні організації, які цінності відстоювали, з якими закликами зверталися до своїх парафіян⁶. Законні вимоги українського народу про зміну влади, про повернення свободи і незалежності, перемога тих, хто орієнтований на демократію і права людини, мали б внести ясність у політику і діяльність релігійних організацій, які декларували єдність зі своїм народом.

Однак анексія Криму призвела до ускладнень релігійної ситуації на півострові, до дискримінації та переслідувань всіх церков і релігій, крім московського православ'я. Спроба силового захоплення частини території України, яке провадилося «Русской православной армией» під гаслами утвердження «руського мира» на Сході України, фактично агресія Росії проти України підтвердила необхідність своєчасної експертної оцінки дій ДНР і ЛНР, а також Росії в сфері міжрелігійних відносин в регіоні. Такі непрості випробування, які випали на плечі віруючих та їх духовних лідерів, потребували вдумливих коментарів та оцінок.

Ситуація надзвичайно загострилася у зв'язку із смертю митрополита Київського і всієї України Володимира Сабодана та обрання на пост предстоятеля УПЦ митрополита Онуфрія. Незгода частини православних парафіян з неукраїнською політикою УПЦ МП, відмова її ієрархії від діалогу з іншими православними церквами про створення Єдиної Помісної Православної Церкви України, невизначена позиція у відносинах з РПЦ, невизнання агресії Росії проти України, підтримка частиною духовенства УПЦ лідерів і політики ДНР і ЛНР викликали загальнонаціональну дискусію як в експертному, так і релігійному середовищі з питання майбутньої долі Православ'я в Україні.

В цілому експерти продемонстрували солідарність в своїх висновках щодо конкретних подій в релігійному житті України. Амплітуда переважної більшості оцінок залежала від більш чи менш радикальних настроїв експертів щодо шляхів утвердження в Україні демократії, свободи, її європейського вибору. Майже всі вони позиціонують себе незалежними і об'єктивними аналітиками, які розуміють закономірності і тенденції суспільного розвитку, необхідність переходу до нових цивілізованих форм співжиття людей, народів, держав шляхом категоричної відмови від пострадянськості і здолання тоталітаризму в свідомості та життєдіяльності людей. Але що стало і має бути основою неупереджених, фундаментальних, прогностичних висновків експертів в сфері релігійного життя, міжконфесійних і державно-церковних відносин? Відповідь очевидна – наукова методологія.

⁶ Див. докл.: Майдан і Церква: хроніка подій та експертна оцінка [упоряд., заг. ред. Филипович Л.О.]. – Київ: Самміт-Книга, 2014. – 650 с.

Основний зміст діяльності релігієзнавців. Українське релігієзнавство свою експертну роботу, спрямовану на теоретичну оцінку наявних релігійних феноменів, їх функціонування та перспективи розвитку, розглядає як частину практичного релігієзнавства - нової галузі релігієзнавства, яка виокремилася порівняно нещодавно і серед дисциплінарних утворень займає в ньому особливе місце. Визначаючи саме функціонування релігії об'єктом практичного релігієзнавства, його фундатор А.М.Колодний зазначає: «В сучасних умовах розвитку людського суспільства в його цивілізаційних вимірах, різноманітності й специфічності (передовсім у площині сучасного всеохоплюючого впливу глобалізації) важливою у своїй теоретичній і практичній значущості постає проблема місця, ролі та функцій релігії в означених процесах. Вона сьогодні надзвичайно тематизувалася, зокрема в релігієзнавчому дискурсі, в соціологічному й практичному вимірах останнього. Йдеться про сутнісне осмислення, характеристику сучасних виявів функціональності релігії в контексті взаємодії із суспільством, з його різними сферами та людиною. Тобто в цьому аспекті увага концентрується на практичних координатах означеної взаємодії, на соціально-функціональних параметрах буття релігійного комплексу (в їх конфесійному прочитанні), на рівнях, ступені й наслідках впливу релігії на суспільство, на складові його архітектоніки, а головне - на особистість, її поведінку, її духовну та життєво-смыслову самореалізацію»⁷.

Розгортаючи **теоретико-методологічні засади практичного релігієзнавства**, а заодно й експертизування, ми виходимо з того, що релігія є одним із важливих елементів суспільного життя, який міцно вплетений в тканину соціальних відносин, буття соціуму. В означеному аспекті релігія постає також як важлива ланка життєвих, соціокультурних зв'язків, функціонування якої дає можливість зрозуміти її зміст, структуру, виникнення та розвиток, її суспільне і особистісне призначення. Вона виявляє себе в цьому контексті як «соціальний факт» (Е.Дюркгейм), як «соціальний феномен» (К.Маркс), який, функціонуючи в суспільстві, виконує цілий комплекс функцій, спрямованих на задоволення специфічних і цілком реальних потреб.

Відтак релігія є об'єктивним чинником, що здійснює значний у функціональному відношенні вплив на різні сфери суспільства, його інститути, на мотиваційну сферу віруючої людини, її поведінку, інтереси та ціннісні орієнтації.

Дослідження проблем функціонального вияву релігії, матриці оприсутнення її в бутті суспільства, віруючої особистості та релігійних спільнот є надзвичайно актуальним як у теоретичній, так, особливо, і в практичній площині. Функціональність у різних іпостасях її вияву є визначальним об'єктом осмислення, аналізу такої важливої сфери релігієзнавства, як практичне релігієзнавство⁸. Саме в емпіричному вимірі вона постає не як щось зовнішнє, привнесене кимось або чимось, а як внутрішньо іманентна здатність релігії задовольняти певні (нерідко специфічні) потреби людини, соціуму та окремих його сфер. Звісно, йдеться про життєво важливі практичні потреби.

Релігієзнавча експлікація феномену функціональності релігії в практичній площині її вияву, а також наслідків її впливу на людину, на окремі сфери соціуму є фактично експертизою, яку здійснюють фахівці щодо тієї чи іншої течії та форми релігії, її присутності в релігійному полі, відносин з іншими релігіями і державою, суспільством. Дослідники не тільки проводять такі експлікації, але й узагальнюють свій досвід як експертів⁹.

⁷ Практичне релігієзнавство. Колективна монографія. За редакцією професорів А.Колодного і Л.Филипович. - К.: Українська асоціація релігієзнавців, 2012. - С.9.

⁸ Див. докладніше про практичне релігієзнавство: Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. Монографія. - Львів, 2005. - С. 310-312; Колодний А.М. Практичне релігієзнавство як нова дисциплінарна складова фаху // Дисциплінарне релігієзнавство. Колективна монографія. - К., 2009. - С. 212 - 214.

⁹ Загребина И. Этические аспекты государственной религиоведческой экспертизы // Религия и право. - №3, 2010; Качурова С.В. Етичні проблеми релігієзнавчої експертизи і нові релігійні течії // Українське релігієзнавство. - 2000. - № 14. - С. 78-89; Майданевич Л.О. Релігієзнавча експертиза: сутність і її особливості // Українське релігієзнавство. - 2011. - №59. - С.155-163; Основы религиоведческой экспертизы. Сб.науч. ст. - М.: Ин-т религии и права, 2002; Пчелинцев А. В. Образование и мировоззрение эксперта как факторы государственной религиоведческой экспертизы // Право и образование. - 2011. - № 2. - С. 102-110; Титаренко В.В. Методологічні особливості релігієзнавчої експертизи як механізму регулювання відносин у суспільстві//Релігія та соціум. Міжнародний часопис. - Чернівці: ЧНУ, 2013. - С.78-85; Титаренко В. Сущностные и методологические

Концептуалізуючи їхні підходи, можна стверджувати, що практичне релігієзнавство, осмислюючи функціональність релігії як об'єкт свого предметного поля, основний акцент робить саме на соціальному та людському аспектах її вияву, а в цьому контексті - на місці й ролі релігії в бутті суспільства й віруючої особистості, розкриваючи сутнісні аспекти даного релігійного феномену, його соціальну природу. Таким чином, *практичне релігієзнавство розглядає релігію як функціонуючу реальність, яка потенційно й фактично (в практичному вияві) постає як функціональна система*¹⁰.

У понятійному аспекті «функціональність релігії» можна розглядати як певну якісну визначеність, що характеризує іманентні цьому суспільному феномену здатність і можливості (внутрішні й інституційні) задовольняти ті специфічні духовні, життєві потреби людини, релігійних спільнот і соціуму, що на практиці реалізуються через сукупність конкретних функцій.

Із змісту цього поняття А.Колодний логічно висновує, що *релігієзнавча рефлексія функціональності релігії постає виявом та осмисленням тісної співвідносності її внутрішньої суті зі специфічними потребами й інтересами суспільного суб'єкта, а також функціональної ролі релігійного комплексу в їх задоволенні в практичній іпостасі*¹¹. Іншими словами, функціональний зміст релігії розкривається через усвідомлення того, **що** вона дає людям, які їхні життєві запити та потреби задовольняє. Тож ідеться про її суспільне та екзистенціальне функціональне призначення, про її роль у суспільстві як про певний узагальнений результат практичного вияву потенційних функціональних можливостей релігії.

Важливою методологічною засадою нашого дослідження є твердження, що духовні, в даному разі релігійні, потреби належать, за словами А.Колодного, до континууму найвищих потреб людини. Ці потреби не мають певних, конкретизованих у соціальному просторі меж і невичерпні у своїй глибині та інтенсивності переживань. Вони вимагають такого самого задоволення, як і матеріальні, зокрема егоцентричні й вітально-органічні. Цілком логічно буде сказати, що люди не можуть існувати без актуалізації і задоволення саме своїх потреб духу.

Релігія як соціальний феномен за своєю функціональною сутністю реагує на різні потреби людини. Однак лише вона задовольняє ті її духовні потреби, які не може задовольнити будь-який інший суспільний феномен. Така функціональна здатність релігії зумовлена необхідністю ліквідувати насамперед брак знань про те, що ми називаємо «вічними питаннями життя». Релігія допомагає віруючій людині досягнути внутрішню сутність цього світу в трансцендентних координатах виміру, усвідомити своє місце в ньому, збагнути сенс свого буття. Вона дає відповідь на її трагічні питання і водночас постає «нормативно-змістовою квінтесенцією досвіду» подолання страждань, життєвих негараздів, а також сприяє усвідомленню смислу й значення земного життя віруючою особистістю в перспективі «останньої реальності»¹².

Релігія, як наголошує А.Колодний, займає свою визначальну нішу переважно в духовній сфері людського буття, хоча претендує (а в історичному аспекті - реалізує) на свою детермінантну присутність у політичній, державній та світоглядній, культурній і освітній сферах суспільного життя. Зауважимо, що *релігія постає як особливий вид світогляду і світовідчуття, як своєрідна й специфічна система поглядів на світ в цілому і на місце в*

проблемы религиоведческой экспертизы в практическом религиоведении // NOMOS. – 2013. - №79 [Електр.ресурс]. – Режим доступу: <http://nomos-kwartalnikreligioznawczy.blogspot.com/>; Томаева Т.В. Методологические принципы религиоведческой экспертизы // Религия, политика и права человека. Материалы конф. — М.: Институт религии и права, 2002; Хаварівський У.Б. Державна релігієзнавча експертиза в Україні: досвід та перспективи // Історія релігій в Україні: науковий щорічник - 2012 рік. – Львів: Логос, 2012. - Кн. 2. – С. 432-444; Элбакян Е.С. Научность религиоведческой экспертизы: возможность и необходимость // Новые вызовы свободе совести в современной России. Материалы Межд. науч.-практ. конференции. Москва, Центральный Дом журналиста, 26 июня 2012 г. – М., 2012 та ін.

¹⁰ Практичне релігієзнавство. – С. 11.

¹¹ Див.: Там само.

¹² Див.: Гараджа В.И. Религиоведение. – М., 1995. – С. 172.

ньому людини, а також як певна сукупність ідеалів і переконань, як ідеологія, що зумовлює поведінку й спосіб життя віруючої людини, впливає на буття соціуму. Вона, на слухну думку російського релігієзнавця Л.М. Мітрохіна, постає «...особливим життєвим досвідом за своїми цінностями, уявленнями сповіданнями та настановами, який знаходить своє вираження в цілісному світовідчутті, в «науці життя», яка проникає в усе повсякденне буття людини...»¹³, а також соціуму, в його різні сфери, детермінуючи особливий тип соціальної діяльності, спосіб життя, відносини між людьми.

А.Колодний пропонує розглядати релігію як «еволюціонуючу універсалію», а в аналізі причин вибору людиною, групою людей чи значною спільнотою тієї чи іншої релігії брати до уваги, що саме специфічна функціональна її здатність у конфесійному вимірі постає нерідко головним мотивом цього вибору, який треба поважати, оскільки прийняття певного віросповідання або його неприйняття, відмова від нього – суцього особисте право людини, справа її усвідомленого вибору, право її особистої совісті.

Релігія може виявляти свою функціональність лише в соціальному просторі. Іншими словами, особливості вияву релігії як суспільно-функціонуючого феномена, його функціональні можливості можна зрозуміти в контексті організованого системного цілого, яким і є суспільство. Це особливо важливе, принципове положення. Релігія, яка є складовою соціуму, активною ланкою його розвитку та функціонування, виконує специфічні соціально і екзистенційно значущі функції, здійснює свій вплив на соціум як ціле, а також на його структурні елементи. Цей вплив за своїми наслідками може бути позитивним або негативним.

Узагальнюючи, А.Колодний доходить висновку, що *функціональність релігії* в її філософсько-соціологічному та релігієзнавчому прочитанні *постає як об'єктивно-суб'єктивна характеристика її суспільної корисності чи некорисності*. У такому контексті йдеться про амбівалентну сутність функціональності в її практичному (реалізаційному) вияві. В одному і тому самому суспільстві, як слушно зауважує Р. Мертон, релігійні традиції, вчинки, почуття можуть бути функціональними для одних груп і дисфункціональними – для інших¹⁴.

Функціональна роль релігії у суспільному житті фіксується в результатах, соціальному, особистісному ефекті її функціонального впливу. Аналіз багатовікової практики функціонування релігійного комплексу засвідчує, що соціальний ефект її впливу і на суспільство в цілому, і на його структурні елементи має неоднозначний характер й істотно залежить від історичного, соціального й цивілізаційного контексту.

Усі ці теоретико-методологічні настанови, цілісно зібрані А.Колодним у першому параграфі першого, тобто визначального, розділу «Функціонуюча релігія в її цінності і практичній значимості» колективної монографії «Практичне релігієзнавство», мають стати базисом для підготовки, написання та використання релігієзнавчої експертизи.

Релігієзнавчу експертизу законодавчо не закріплено в правовому полі України. На сьогодні сферу релігійного життя регулює Закон України про свободу совісті та релігійні організації, де про релігієзнавчу експертизу спеціально не говориться. Вона згадується в контексті визначення повноважень Центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії і має організувати її проведення шляхом «забезпечення релігієзнавчої експертизи за участю представників релігійних організацій та відповідних спеціалістів» (ст. 30)¹⁵. Не розроблено положення про її проведення, хоча Положення про судову експертизу є, Положення про державну експертизу в сфері технічного захисту інформації прийнято, Положення про громадську експертизу діяльності органів виконавчої влади затверджено. В деяких документах, наприклад, в Положенні про державний орган у справах релігії, можна прочитати про експертизу в такому завуальованому вигляді, як «комплексне дослідження відповідності законодавству України віросповідної доктрини та

¹³ Мітрохин Л.Н. Религия и культура (философские очерки). – М., 2000. – С. 5, 7.

¹⁴ Американская социологическая мысль. – М., 1994. – С. 397.

¹⁵ Закон про свободу совісті та релігійні організації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>, вільний. — Мова укр.

практики діяльності релігійних організацій, що належать до релігійних течій, не представлених в Україні».

Незважаючи на відсутність законодавчого закріплення релігієзнавчої експертизи, її наслідки у формі аналітичних записок, матеріалів, рекомендацій, управлінських рішень різних організацій, в тому числі й органів влади, спеціальних програм та їх реалізацій зберігаються в державних, відомчих та приватних архівах, що говорить про існування такого явища, як релігієзнавча експертиза. Так, жодний орган влади не зареєструє якоїсь релігійної громади без наявності такого документа. Хоча бувають поодинокі випадки, коли реєструється нова громада без відповідної експертизи, як це сталося, наприклад, з державною реєстрацією «Релігійної громади «Божичі» (Церков Сатани)»¹⁶. Таке стало можливим тому, що порядок проведення експертизи, визначення кола експертів, тобто методика її підготовки не опрацьовано. Все, що робиться, належить сфері так званого звичаєвого права: так спонтанно склалося, що хтось колись за ініціативи якогось чиновника, котрий прагнув убезпечити себе від неприємностей щодо реєстрації якоїсь незнайомої громади, звернувся до когось, хто міг щось написати про цю громаду і гарантувати її безпечність для громадського порядку, для існування інших громад, для здоров'я і життя людей.

Багато було надано таких експертних оцінок, а їх якість залежала від рівня професійної підготовки, життєвого досвіду експерта. Як правило, цим займалися або теоретики (науковці, викладачі), або практики (держслужбовці, журналісти, юристи, священники). Зусиль згаданих експертів вистачало, оскільки релігійне життя було упорядковано, а поява нових релігій була майже неможлива.

Ситуація різко змінилася після 1986 р., а стала майже некерованою — після 1989 р., коли релігійне життя України вибухнуло новими релігіями і церквами. Їх кількість за один рік зросла в 2 рази (з 4,5 тис. до 9 тис. організацій). Все це потребувало відповідних коментувань, досліджень, експертного оцінювання. Ситуативно почало формуватися експертне середовище, куди вливалися різні організації, різні люди. Час відсіяв якісні експертизи від неякісних, об'єктивні від суб'єктивних, конфесійні від позаконфесійних. Природно сформувався коло авторитетних експертів, до яких постійно звертаються передусім органи влади, останніми роками - надто інтенсивно ЗМІ, окремі громадяни, різні державні, громадські та релігійні організації.

Серед відомих центрів з релігієзнавчої експертизи — державні і громадські організації: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (Відділення релігієзнавства); Національний інститут стратегічних досліджень (Відділ гуманітарної політики), Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України; Національна академія державного управління при Президенті України; Центр Разумкова; Інститут релігійної свободи; Українська асоціація релігієзнавців; Київський національний університет імені Тараса Шевченка (кафедра релігієзнавства); Львівський Музей історії релігії; Чернівецький національний університет (кафедра релігієзнавства і теології, кафедра соціології); Тернопільський університет (Центр дослідження духовної культури); Центр релігієзнавчих досліджень та міжнародних духовних стосунків; Центр релігійної інформації і свободи; Центр компаративістських досліджень; Українська асоціація релігійної свободи; Український католицький університет (Інститут релігії і суспільства); Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі; Комітет ВР України з питань духовності і культури; Міністерство культури (Департамент у справах релігій і національностей); Всеукраїнська Рада церков і релігійних організацій; Українська Гельсінська спілка з прав людини; інститут омбудсмена тощо. Є конфесійні аналітичні центри: Діалог, Апологетичний центр, Інститут прав людини, протидії ксенофобії та

¹⁶ <http://nashemisto.com.ua/cherkaska/smila/%D0%BD%D0%B0-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0%D1%89%D0%B8%D0%BD%D1%96-%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%94%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0>

екстремізму (О. Фельдман). Безперечно, експертами є відомі спеціальні Інтернет-портали: РІСУ і Релігії в Україні. За ці роки сформувалася формальна і неформальна, інституційна і неінституційна експертні спільноти, куди входять такі відомі експерти, як Т. Антошевський, А. Арістова, М. Бабій, А. Бабінський, А. Бойко, В. Бондаренко, М. Васін, В. Докаш, Г. Друзенко, В. Єленський, О. Заєць, С. Здіорук, С. Качурова, В. Климов, І. Козловський, А. Колодний, М. Маринович, О. Недавніа, Ю. Решетніков, О. Саган, В. Титаренко, О. Турій, Л. Филипович, М. Черенков, Ю. Чорноморець, К. Щоткіна, А. Юраш, М. Якубович, П. Яроцький та ін.

Є чималим список тих, хто може фахово пояснити процеси, які відбуваються в релігійному житті країни та світу. Але експертів критично не вистачає, щоб вчасно попереджувально досліджувати конфліктні сфери міжрелігійного чи міжцерковного протистояння, суперечки між різними суб'єктами державно-церковних відносин, між окремими віруючими. Експертів і експертних установ має бути більше.

Звертаючись до досвіду українських релігієзнавців в сфері експертизування, треба визнати, що всю їхню дослідницьку роботу можна вважати експертизою в широкому сенсі слова. Особливо це стосується новітніх релігійних процесів і явищ, з якими Україна не була знайома аж до своєї незалежності. Тут і феномен виходу з підпілля УГКЦ та УАПЦ, тут і релігійно-національне відродження українців та інших народів, що населяли Україну, тут і виникнення УПЦ КП та УПЦ МП, їхні взаємини, тут і новий формат міжконфесійних відносин, і оприсутнення Церкви в посттоталітарному суспільстві, і пошук нових смислів і форм у державно-церковних відносинах, і відповідь церков на виклики глобалізованого постмодерного світу, і багато іншого. Це все нові теми, які з'явилися в науковому полі дослідження релігії та її функціонування після 1991 р. Вони вимагали фундаментального підходу, що й демонструвало Відділення релігієзнавства як єдина академічна релігієзнавча інституція в Україні.

Відомо, що і в радянські часи експертне оцінювання релігійних джерел, теорій (віровчення) і практики (обрядів, свят тощо) релігійних громад і церков проводилася постійно. Як правило, таку аналітичну роботу здійснювали державні чиновники і робітники ідеологічного фронту (насамперед компартійні секретарі з ідеології) із залученням до неї науковців або ж самих носіїв релігійності. Проте практика радянської влади не була її ноухау. В архівах збереглися блискучі доповідні записки часів царської Росії про релігійну ситуацію в країні, які склалися як звіти до Синоду.

Нині в структурі центральної виконавчої влади України в сфері державно-церковних відносин існує відділ аналітичної роботи і релігієзнавчої експертизи, завданням якого є здійснювати релігієзнавчу експертизу, піддаючи аналізу статуту релігійних організацій, давати дозволи на ввезення релігійної літератури чи приїзд проповідників і місіонерів, відповідати на запити інших органів влади з різноманітних питань релігійного життя. Як правило, колишній Держкомрелігій в цій своїй роботі постійно спирався на висновки, які йому надавало Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України – єдине вузькоспеціалізоване експертне товариство в сфері суспільно-релігійних відносин.

Важко підрахувати, скільки написано і передано в різні інстанції таких документів за час існування Відділення. Тільки за останні 5 років його співробітниками було написано понад 50 експертиз, аналітичних записок, практичних рекомендацій. Серед них: Експертний матеріал для Мінкультури «Наукові основи удосконалення державно-церковних та толерантизації міжконфесійних відносин в Україні»; Експертний матеріал для Мінкультури і Верховної Ради України «Збереження сакральних пам'яток історії та культури і відповідальність за це церковних структур»; Експертний матеріал для Кабміну, Мінюсту, Мінкультури, Адміністрації Президента України, ВРУ «Внутрішні інституційні процеси в мусульманській уммі України і шляхи їх толерантизації»; Релігієзнавча експертиза Статуту і друків т.зв. Української Правовірної Греко-Католицької Церкви (запит Мінкультури); Експертна записка для Кабміну Криму «Конфесійна природа кримських караїмів і проблема відносин їх з іудейською спільнотою»; Експертні записки на замовлення Національної

комісії з питань захисту суспільної моралі з аналізом мусульманських друків про Халіфат, змісту бігбордів про Патріарха Кирила та ін.; Експертна оцінка віровчення і діяльності нових релігійних течій Фалуньгун, Школи Здоров'я і Радості, Схорон еж словен – для Мінкультури і судових інстанцій; Експертний матеріал для Мінюсту «Загроза національним інтересам в релігійній сфері». Відділення давало наукову оцінку проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу світоглядів і релігійні організації» (надіслано до ВРУ, Міністерства культури, Мінюсту).

Підготовлено декілька важливих документів: Науково-експертна записка «Діяльність в Україні організацій релігійно-екстремістської спрямованості і функціонування нових релігійних течій» (на запит РНБО); Науково-експертна записка «Стан релігійної мережі України і проблеми міжконфесійних відносин», яка розіслана в різні центральні державні органи. Відділення написало Лист-пропозицію в Міністерство освіти і науки «Інформація про співробітництво Відділення релігієзнавства з освітянською сферою і побажання щодо його розширення». Крім того, підготовлено Інформативний матеріал для преси «Двадцятиріччя свободи совісті в Україні» і багато іншого¹⁷. Деякі релігієзнавчі науково-експертні матеріали опубліковані в ювілейному та інших номерах часопису «Українське релігієзнавство»¹⁸. Не без участі Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАНУ в Україні склались толерантні відносини між конфесіями. Відділення всіляко призупиняло активність деяких інституцій, спрямовану на розпалювання міжрелігійної ворожнечі, захищало свободу світоглядного і релігійного вибору людини. На основі експертиз, що робили співробітники Відділення, було прийнято адекватні управлінські рішення, які дали змогу Україні перебувати в колі цивілізованих держав, де поважають гідність людини, її права і свободи.

Як бачимо, експертному оцінюванню підлягають сфера державно-конфесійних і міжконфесійних відносин, сфера законотворчості з релігійних питань, а також обрядові, освітньо-просвітницькі, благодійницькі вияви діяльності конфесій, а заодно і факти ворожнечі, вандалізму, що інколи присутні у діяльності деяких конфесій стосовно інших. Зрозуміло, що експертні матеріали можуть бути відкриті для широкого загалу, але є такі, що йдуть під грифом «для службового користування».

ВР ІФ НАН України, крім конкретних запитів, які надходили від органів влади, релігійних організацій, громадських установ, часто з власної ініціативи готувало інформаційні матеріали з різних тем і направляло їх у зацікавлені (з нашого погляду) інституції. Але надання експертних оцінок в основному відбувається на замовлення конкретних установ. Як правило, від експертизи очікують аналізу віровчення якоїсь конфесії, її обрядових виявів, опису способу життя її послідовників, форми діяльності їхніх спільнот, походження назв останніх, а також розкриття історії храмів та їхньої конфесійної належності. У конкретних запитаннях часто міститься занепокоєння можливими небезпеками з боку тієї чи іншої релігії, наявністю чогось антисуспільного в її вченні і діяльності, проявами ксенофобії або екстремізму в релігійній літературі. Державні органи перевіряють релігійні ЗМІ на нетолерантність щодо інших конфесій, надсилають для експертизування аудіо- і відеозаписи передач, богослужінь та ін. Релігійні організації навпаки – просять дати експертний висновок щодо відсутності в них елементів релігійної ненависті, наполягають на толерантності своїх видань. Результати експертизи використовуються не тільки в реєстрації статутів релігійних організацій, але і в судових засіданнях, у з'ясуванні міжконфесійних чи міжцерковних непорозумінь. Так, експертам доводилося розбиратися з назвами різних мусульманських центрів і за правом одного з них використовувати абревіатуру вже зареєстрованої громади (ДУМУ і ДУМУ УММА), відповідати на заявлені права Правовірної греко-католицької церкви щодо історичної назви УГКЦ тощо.

¹⁷ Див.: Звіт про роботу ВР ІФ НАНУ за 2009 - 2013 рр. // Архів ВР ІФ НАНУ. Рік 2013.

¹⁸ Українській Асоціації релігієзнавців двадцять років. Збірник праць та інформативок. За редакцією проф. А.Колодного// Українське релігієзнавство. - №65. - К., 2013. - С.120 - 149.

Часто релігійні організації, окремі громадяни звертаються з проханням дати фахову оцінку порушенням владою або деякими церквами чинного законодавства в сфері свободи совісті, коли безпідставно порушують Закон і права віруючих. Так, Товариство свідомості Крішни оскаржує незаконну відмову у наданні візи зарубіжним громадянам, які збираються приїхати в Україну для навчання вірних у їхніх духовних навчальних закладах.

Формулюючи мету експертизування, окремі заявники вдаються до неприпустимого нав'язування відповіді експертам. Так, замість «розкрити сутність віровчення і обрядової діяльності» просять «дослідити негативні впливи релігійної організації на свідомість і поведінку людей». Цим порушуються об'єктивність і незалежність експертизи, оскільки вказується на очікуваний від неї результат. У такому разі експертизу проводити марно, навіть безглуздо.

Не всі заявники розуміють, що експертна діяльність – це величезний обсяг наукової роботи, затратної за часом, за інтелектуальними зусиллями, фактично неоплачуваної. Чомусь вважається, що державна установа зобов'язана відповідати на всі листи і давати експертизу на всі запити, які надходять від органів влади, а ті не завжди враховують, що здійснити належну експертизу – складне завдання, і не кожний науковець може з ним справитися. Тут замало загальної ерудиції, спеціальних знань з конкретної теми, аналітичного способу мислення, володіння даром комунікування і навичками текстуального оформлення своїх і чужих вражень та думок. Не кожен здатен виконати вимоги, які стоять перед експертизою, - бути об'єктивною, конфесійно незаангажованою, неупередженою, толерантною, неумоглядною. Треба рівно ставитися до всіх зареєстрованих віросповідань, відповідати за достовірність документальної основи, враховувати всю сукупність фактів. Експерт має досліджувати і аналізувати не тільки написане в джерелах, але й практичну діяльність тієї чи іншої релігії.

Роздумуючи над покликанням релігієзнавця, А.Колодний якимось писав: «Бути практичним релігієзнавцем значно тяжче, ніж теоретиком релігії. Релігієзнавець-практик має справу з реальною, часто неочікуваною ситуацією, із сформованою століттями міжконфесійною упередженістю і водночас незаними релігійними новотворами, із прагненнями окремих спільнот лише себе розглядати як релігію (до того ж, єдино істинну), а інші віросповідання – як ересь, а відтак своє покликання вбачає у боротьбі з ними. Релігієзнавець-практик постійно зустрічається із фактами необґрунтованої заангажованості з боку державних чиновників різного рівня (від президента країни до голови сільради) на певні (а то й лише одну) церкви чи релігійні течії і водночас всіляким негативом (часто антизаконним) владних структур до деяких конфесій, адмініструванням, бюрократизуванням щодо їх інституцій». Разом з тим він вважає, що «практичне релігієзнавство визначає своє дослідницьке поле не за рахунок негативного ставлення до релігієзнавства теоретичного. Для останнього релігія постає в її статичній, узагальненому, часто абстрагованому, знятому від конкретики й змінності вигляді. Але не рахуватися з тим, що релігії взагалі немає, що релігійні феномени знаходяться в постійній змінності, різноманітній навіть одноконфесійних явищ інституційній функціональності не можна, якщо прагнеш до істинного пізнання»¹⁹.

Впродовж багатьох років Відділення релігієзнавства було монополістом у проведенні наукових експертиз. Нині ж, у зв'язку з інтенсифікацією релігійного життя в Україні, виникненням інших релігієзнавчих центрів, підростанням наукової зміни та спеціалізацією релігійних явищ постала необхідність делегувати функції експертологів іншим структурам. Відділення обстоює позицію фаховості експерта і науковості експертизи. Якщо воно не має спеціаліста з буддизму, то й не береться оцінювати якісь процеси в цій релігії. Якщо у Відділенні ніхто не займається іудаїзмом чи ісламом, то й не треба очікувати від нього, як того хочуть деякі державні інституції, відповідної експертизи іудейських чи мусульманських подій.

Саме тому надзвичайно актуальним є створення довідника, в якому було б зібрано відомості про здатні до експертизування організації з релігієзнавчою спеціалізацією їх

---

¹⁹ Практичне релігієзнавство. - С. 6.

співробітників. Окремі відомості вже містяться в деяких виданнях²⁰, але останні постають як інформаційно-пропагандистські довідники про інституції та їхніх співробітників, а не про напрямки їхньої діяльності. Є сенс зробити такі видання тематичними (наприклад, експертом з загальних питань релігії є А.Колодний, з католицизму – П.Яроцький, з горечко-католицизму – О.Недавня, з нових релігій –Л.Филипович, з православ'я – О.Саган і С.Здіорук, з ісламу – А.Булатов, М.Якубович чи Д.Брильов, з харизматизму – В.Титаренко та ін.). Такі довідники мають бути в усіх органах влади, центральній і місцевій, які зможуть адресно звернутися до певної інституції чи конкретного експерта з замовленням експертизи. Тоді й якість цього документа буде відповідна.

Перші кроки вже зроблено в щойно виданому збірнику²¹, який є етапним звітом спільного україно-білоруського проекту «Експертні співтовариства України та Білорусі в системі соціального менеджменту: теоретико-методологічний й інституціональний аспекти». В збірнику довідникові данні представлені в додатках, де є інформація про інституції та окремих аналітиків і в сфері експертизи різноманітних проявів релігійного життя. В планах виконавців проекту – видання окремого Довідника, який сприятиме консолідації зусиль експертів, експертних установ, створенню міждисциплінарної сітки експертів, підвищенню якості їхньої роботи, результатом чого має бути запропонована модель партнерства експертних товариств, громадських інституцій та органів управління. Це дасть змогу сформулювати програму спільної діяльності експертів, держави і громадських інститутів. Мета одна – вдосконалити принципи і механізми соціального менеджменту в різних сферах суспільного життя України, в даному разі – релігійно-суспільній та державно-конфесійній.

---

²⁰ Справочник релігієзнавства. – К., 2010; Українська Асоціація релігійної свободи. – К., 2011; Академічне релігієзнавство України. XX. Буклет. – К., 2011; Українське релігієзнавство. Ювілейний випуск. До 20-річчя Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2011 та ін.

²¹ Роль експертних товариств в сфері політики, охорони довкілля, культури та релігійного життя в Україні та Білорусі / НАН України, ІФ ім. Г.С.Сковороди, ДФФД. За заг. ред. проф. Л. Филипович. – К., 2014. – 152 с.